

FANZINY PŘED

Vývoj a typy science fiction samizdatu

Žádný literární žánr nemá tak velkou a soudržnou skupinu čtenářů a fanoušků jako science fiction. Existují sice malé kluby přátel detektivek (skládající se ale většinou ze seriózních literárních kritiků a historiků žánru), ale nic podobného SF fandomu nespojuje třeba čtenáře červené knihovny, historických románů či erotické literatury. Ať je důvod jakýkoliv, přes několik sociologických výzkumů (1) nebylo pro tento jev nalezeno vysvětlení. Navíc není bez zajímavosti, že se fenomén SF fandomu nevyhnul ani (od centra SF světa, kterým byly Spojené státy) poměrně pečlivě od cizích vlivů odříznutým socialistickým zemím, v tom i bývalému Československu.

Kluby fanoušků SF ve východní Evropě nemohly volně vyvíjet aktivitu, tím spíše, že jedním ze symbolů společenství přátel SF je vydávání vlastních nezávislých publikací - fanzinů. (2) SF fanoušci se tak dostali do stejné společnosti jako politický dissident - stejně jako jeho představitelé byli i oni nuceni přistoupit k vydávání samizdatů.

Fanziny ve světě

První amatérská periodika fanoušků SF vznikla zřejmě pod vlivem dopisové rubriky prvního profesionálního magazínu Amazing Stories v USA v roce 1930 (o prvenství se dodnes prou tehdejší editoři téměř současně vydaných fanzinů The Comet a The Planet), idea se pak záhy rozšířila do zbytku světa. Dnes fanziny vycházejí už na všech kontinentech a tituly lze počítat na tisíce. (3)

Fanziny se podle svého obsahu dělí na tři druhy. K prvnímu řadíme ty publikace, které se týkají SF jako takové (vycházejí zde povídky, recenze, interview...), druhou skupinu tvoří fanziny zabývající se vlastním SF fandomem, a třetí se zabývají specifickou úzce vymezenou oblastí v rámci SF (např. jedním autorem, filmem či literárním hrdinou). Zvláštní skupinu tvoří ještě personaliziny, publikace vydávané jednou osobou a skládající se mnohdy jen z textů „vydavatele“, editora a redaktora v jedné osobě, popř. z dopisů jemu zaslanych.

Jednotlivé fanziny se výrazně liší jak svou úrovní, tak stylem a obsahem, což je dáno tím, že „fanoušci, kteří jsou jejich redaktory, mají jen malou zodpovědnost a mohou tak vydávat a tisknout cokoli chtějí.“ (Nicholls 1979:215).

Zatímco na Západě tato „svoboda tisku“ nikomu nepřekážela, na Východě byla existence takových nekontrolovatelných aktivit trnem v oku všech tehdejších režimů. Tváří v tvář faktu totální a všeobecné kontroly jakéhokoliv tisku, nezbylo tedy východoevropským fanouškům SF nic jiného než sejít do „ilegality“. Vydavatelská činnost v oblasti SF ovšem nebyla potlačována jako u politických samizdatů - fanziny proto

stály kdesi na pomezí mezi „ještě trpěným“ a „již zakázaným“ porušováním platných zákonů a běžně vžitých norem.

Fanziny v býv. socialistických zemích

V Sovětském svazu, kde oficiálně vycházelo relativně velké množství SF literatury (včetně řady překladů angloamerických autorů), bylo nemálo autorů SF, kteří publikovat nemohli, nebo jim vydávání jejich děl bylo všemožně ztěžováno (sem patřili nejen politicky činní Andrej Siňavskij neboli Abram Tertz, Julij Daniel alias Nikolaj Aržak a Ukrajinec Oleš Berdnyk, ale také jinak běžně publikující bratři Arkadij a Boris Strugačtí, jejichž některá díla ze 60. a 70. let vyšla v SSSR oficiálně až na přelomu 80. a 90. let. V podstatě shodná situace byla ve všech socialistických zemích: za výjimku (co se týče SF) lze považovat Rumunsko v 60. letech (4) a Polsko a Maďarsko druhé poloviny 80. let.

Hlavní rozdíl mezi západními a východními fanziny tkví v jejich kvalitě. Zatímco na západě se schopný editor, autor či kritik objevený ve fanouškovském hnutí záhy profesionalizoval (fanziny tím logicky ztrácely ty nejlepší a nemohly v žádném případě konkurovat profesionálním publikacím), v bývalých socialistických zemích se z důvodu potlačování SF tito autoři prosadit nemohli, což umožňovalo zvýšení kvality fanzinů často nad úroveň běžné profesionálně publikované produkce SF.

Právě svou úrovní se východoevropské fanziny liší od svých západních vzorů, které se „zřekly jakýchkoliv profesionálních aspirací výměnou za informativnost a aktivní vztah se čtenáři“

LISTOPADEM 89

Jaroslav Olša, jr.

(Nicholls 1979:215). Cílem většiny vydavatelů ve východní Evropě bylo totiž vyplnit vakuum na trhu - svou prací toužili nahradit neexistující profesionální časopis, být nakladatelem a redaktorem a hlavně - seznámit čtenáře s tím, s čím je oficiální nakladatelé seznámit odmítají či nemohou.

První východoevropské fanziny pocházejí z Maďarska (z roku 1968) (5), ale brzy se centrem SF fanzinů stalo Polsko (první fanziny vyšly v roce 1976) (6) a v druhé polovině 80. let také Československo. Neočekávaně vysoký počet titulů vyšel i v Rumunsku (7), zatímco v Sovětském svazu, Bulharsku a NDR bylo vydáno jen několik málo titulů (8). Jediná země, kde sice existovaly neformální skupinky přátel SF, ale nikoliv fanziny, je Albánie. (9) SF existovala i v mimoevropských socialistických zemích: o situaci v severní Koreji žádné informace nemáme, ve Vietnamu občas SF vycházela, kluby ani fanziny však nevznikly, (10) na Kubě a v Číně SF „relativně“ prosperovala a nikdy proto - jak se zdá - nedošlo ke vzniku SF fanzinů. (11)

Ani v jedné bývalé socialistické zemi zatím neexistují odborná zpracování historického vývoje fanzinů. Jediné, co zatím bylo uděláno, jsou - jistě velmi neúplné - bibliografie samizdatové SF produkce, o něž se většinou postarali sami fanoušci a které byly vydány - jak jinak - také jako samizdat (11): Polsko (Sedeňko 1986, 1987) a NDR (Frey - Neumann 1990). V Československu (Olša, jr. 1988, 1990) a Maďarsku (Fehér 1988, částečně též Bezeredy - Csiszár 1979) byly bibliografie vydány polooficiálně, zatímco oficiálně byly fanziny bibliograficky zpracovány dosud pouze v Rusku (Čertkov 1990) a Rumunsku (ovšem pouze částečně v Ceraceanu et al. 1988). Úroveň bibliografií je logicky velmi rozdílná a bez kontroly jednotlivých titulů de visu je jejich přesnost dosti diskutabilní. Tato oblast východoevropské nezávislé kultury tedy stále ještě zůstává bílým místem pro výzkum.

České fanziny

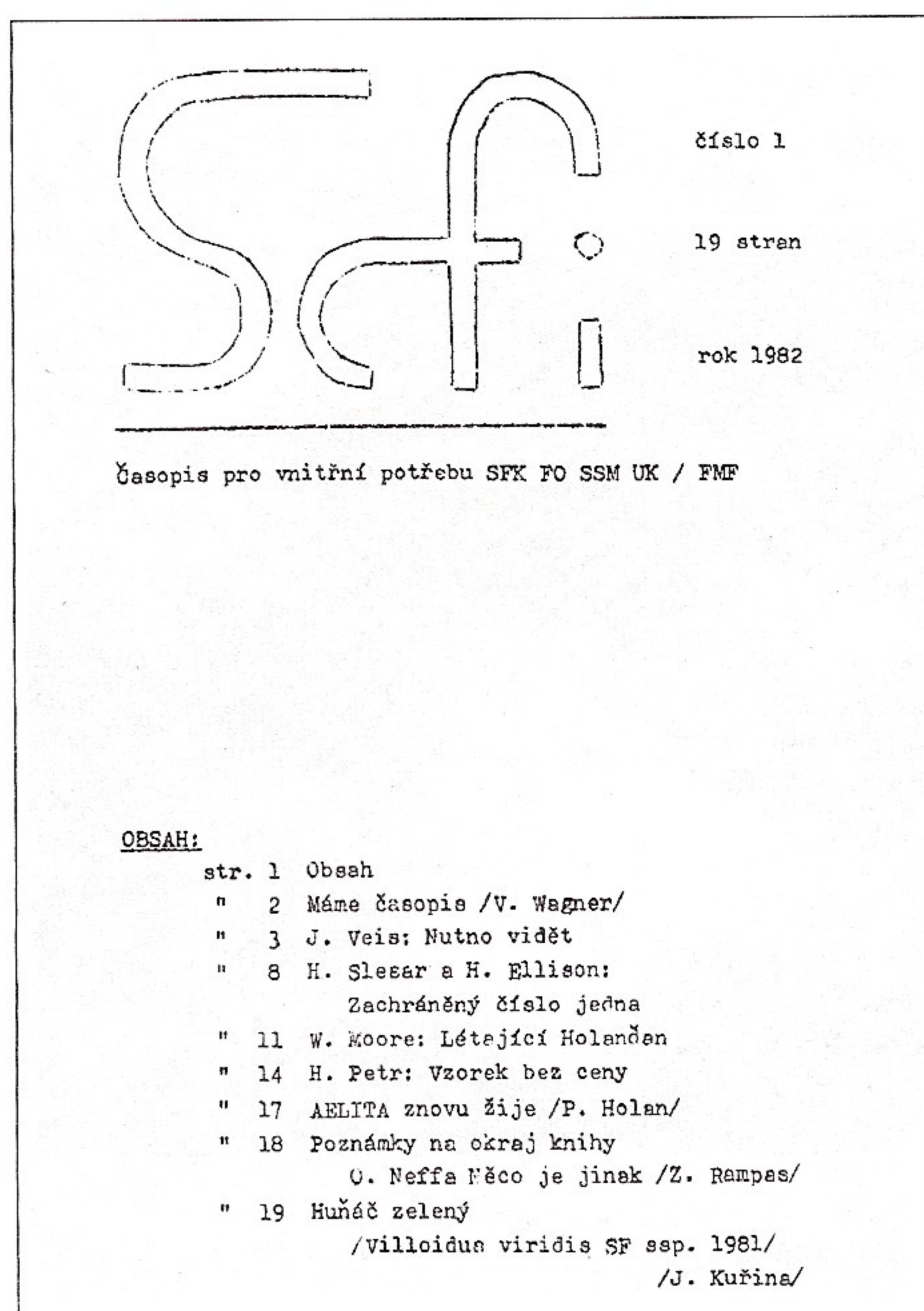
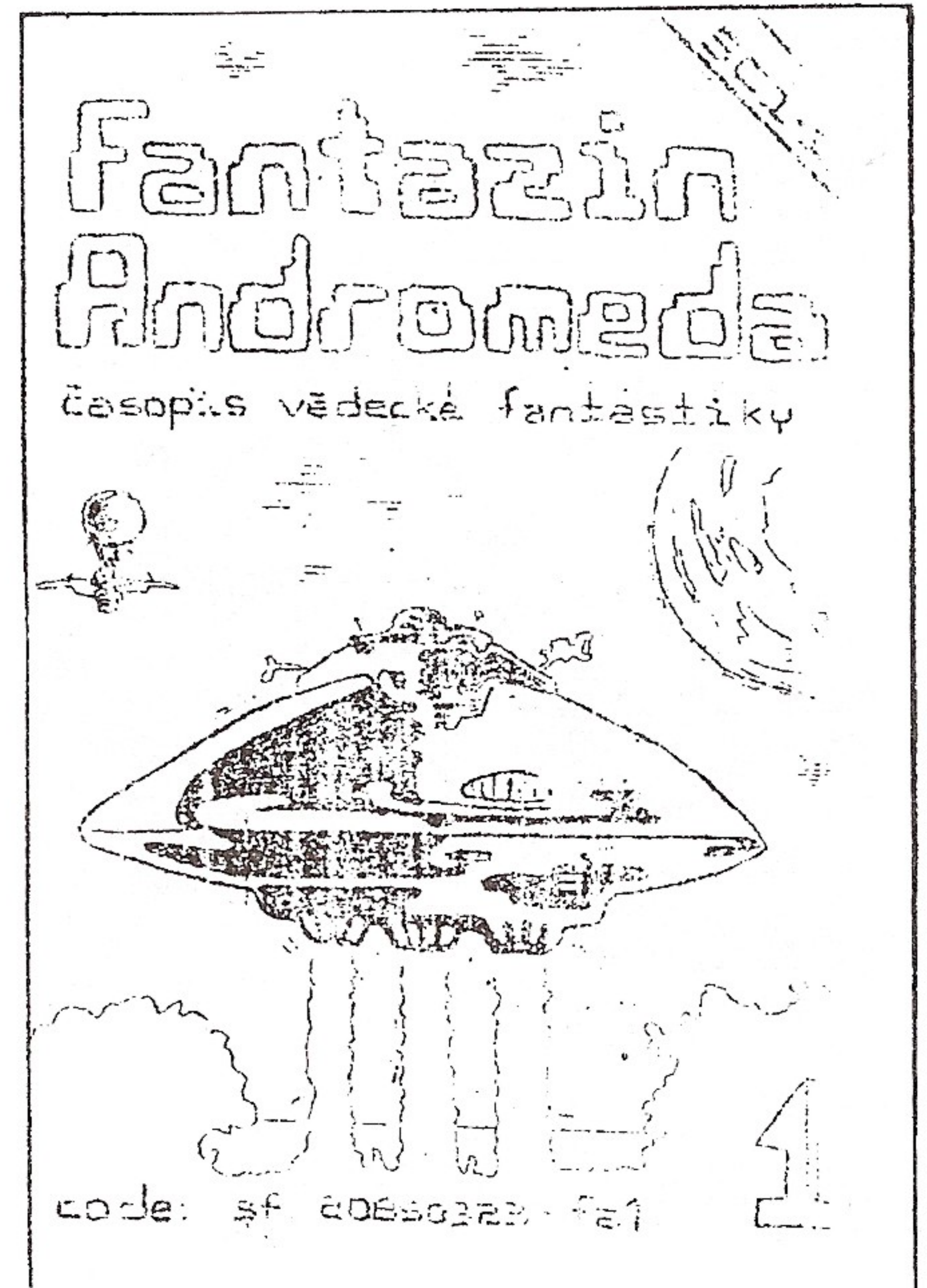
Dějiny českých SF fanzinů se začínají psát až od 80. let, první ojedinělý fanzin však pochází už z roku 1977, kdy v trampské osadě Předence vyšla zvláštní příloha tamního zpravodaje, antologie SF povídek nazvaná *Vega* (ormig, nezj. počet výtisků). V dalších letech

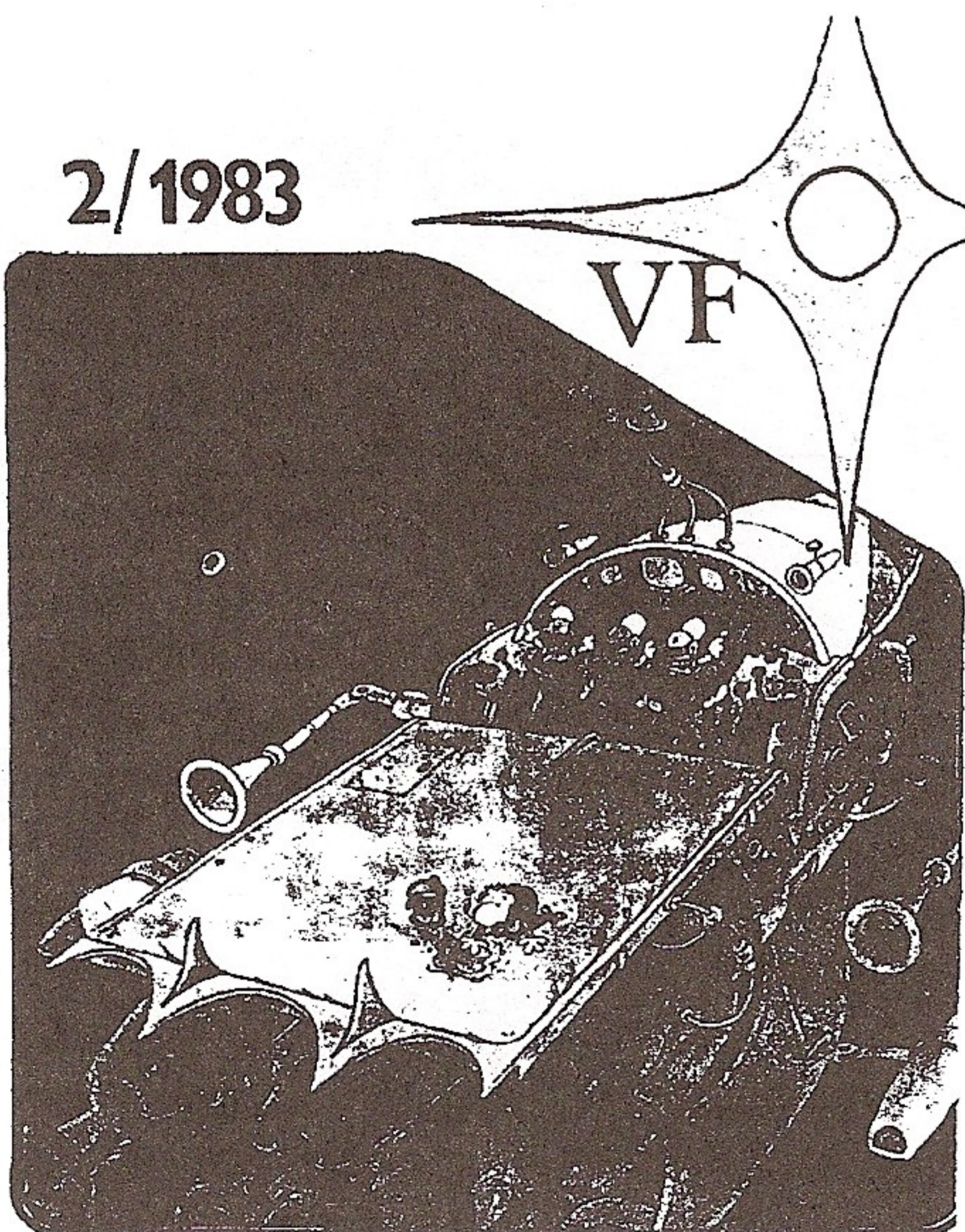
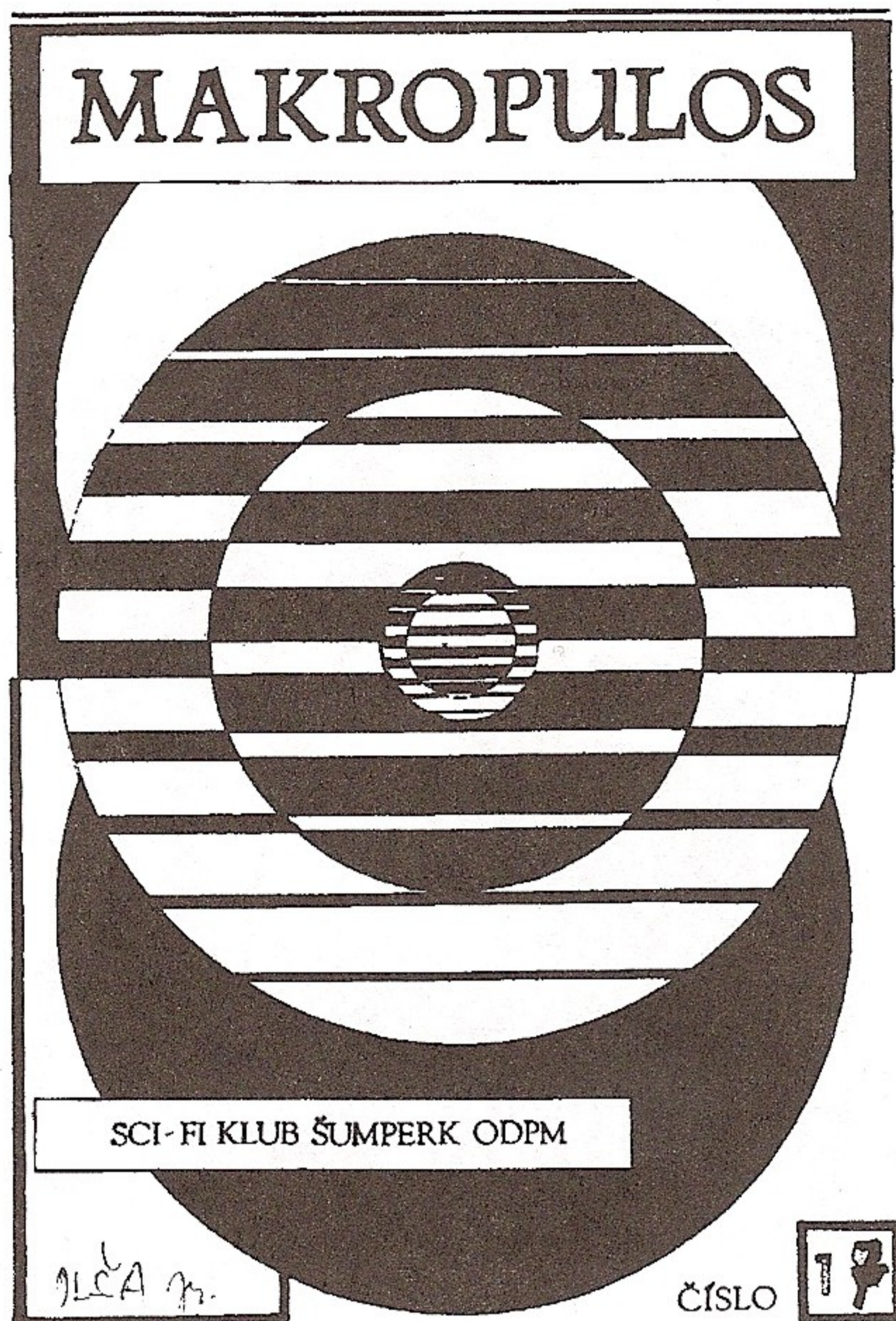
pak vyšla ještě další tři čísla. Podobně izolovaným pokusem bylo zřejmě jediné číslo ormigem množeného *Fantazinu Andromeda*, pocházející zřejmě také z Plzně přelomu 70. a 80. let.

Na další publikace museli fanoušci SF čekat až do počátku 80. let, kdy kromě Plzně (sdružené právě kolem tvůrců *Vegy*) vznikla další centra fandomu v Československu - Praha a Teplice. V roce 1980 vydal Sci-fi klub při Teplické hvězdárně první číslo svého cyklostylovaného občasníku *Sci-fi*, známějšího jako „Teplický věstník“. První čísla vydaná v nákladu cca 30 kusů obsahovala pouze povídky členů klubu (několik vyšlo později časopisecky a knižně, ale nikdy s údajem o původním vydání ve fanzinu) a sporadicky také přetisk některé zahraniční práce už u nás dříve vydané. Teprve od 5. čísla se v obsahu začaly objevovat také krátké zprávy o činnosti klubu i celého - tehdy vznikajícího - československého fandomu, a poslední čísla už měla velmi pestrý obsah i relativně ustálenou strukturu. Bohužel však po zveřejnění povídky s náboženským motivem byl fanzin po dvacátém čísle (1984) zřizovatelem klubu zakázán a redakce i klub se rozpadly.

V tomto období ojedinělých tisků vyšlo ještě několik jednorázových pokusů: nulté (a současně poslední) číslo ostravského *Tempusu* (1982, cyklostyl + ručně malovaná obálka, nezj. počet výtisků), tři čísla pardubického *Salamanca* (1983-4, cyklostyl, cca 50 výtisků) a několik dalších jednorázových tiskovin, které všechny byly množeny ormigem nebo cyklostylem.

Velký význam pro celý fandom bylo založení prvního opravdu periodicky vycházejícího fanzinu, opět pojmenovaného prostě *Sci-fi* (1982-1988, od 2. ročníku pod názvem *SF*, fanoušky často nazývaný *Villoidus*, cyklostyl, 150-350 výtisků), který vycházel jako příloha de facto neexistujícího studentského časopisu *Matematicko-fyzikální fakulty UK v Praze*. Zatímco vlastní fakultní časopis vycházel na několika málo listech, jeho příloha se stala pravidelným informátorem o dění ve fandomu u nás i ve světě, každý rok vycházelo 5-7 čísel. *SF* také jako první uvedl do širokého povědomí termín fanzin, do té doby u nás málo používaný. Aby ale zabránil možným nepříjemnostem kvůli použití anglického termínu, uváděl ho na své titulní straně jako zkratku z *Fantastický zpravodaj a informátor*.

KROUŽEK PŘÁTEL SCI-FI, ZÁHAD

SF byl prvním československým fanzinem, který se pokoušel nahradit neexistující profesionální SF časopis. Na jeho stránkách vyšla řada původních překladů z několika jazyků, debutovali v něm později známí autoři (např. Ivan Kmínek, Jan Hlavička), ale vycházeli tam i v té době už zavedení profesionálnové (Ondřej Neff, Jaroslav Veis, Zdeněk Volný...). Kolem redakce se v letech 1982-1986 shromáždila velká skupina překladatelů i autorů a časopis dosáhl velmi brzy slušnou úroveň, kterou - bohužel - snižoval mnohdy nepřilíš kvalitní tisk a malý náklad, který nepostačoval ani všem členům českých a slovenských SF klubů.

Vliv SF na vývoj české a slovenské SF 80. let je zatím poměrně těžké docenit, jisté ale je, že prakticky všichni ti, kdo formovali a dodnes formují tvář české SF, byli jeho pravidelnými čtenáři a příspěvateli (kromě už zmíněných spisovatelů to byli i editoři Ivo Železný a Vojtěch Kantor, překladatelé a kritici Ivan Adamovič, Pavel Kosatík, Jaroslav Olša jr., Jan Pavlík ad.). Většina prací v SF vydávaných dosahovala vyšší úroveň než běžná produkce publikovaná na stránkách oficiálního tisku.

Vznik SF zahajuje období raných cyklostylovaných fanzinů, které lze datovat zhruba roky 1982-84. Tehdy vzniklo ještě několik titulů, z nichž doposud vychází ještě dva - čtvrtletník *Makropulos* (1983-dosud, cyklostyl + ofsetová obálka a později ofsetové komiksové přílohy, cca 100 výtisků), který vydává SF klub mládeže v Šumperku, a *Interkom* - informátor o dění ve fandumu (1984-dosud, xerox, později ofset, 60-2000 výtisků). Vznikem Interkomu začal SF ztrácet svou roli „tiskového orgánu“ fandumu a postupně se měnil v exkluzivněji zaměřený literární magazín. Cílem Interkomu bylo totiž především informovat stále se zvyšující počet klubů o všem, co by jejich členy (ale především jejich organizátory) mohlo zajímat. Nejednalo se jen o zprávy z domova, recenze, polemiky, rady pro sběratele a nakladatelské plány, ale také o reportáže z domácích a zahraničních conů, které psali stálí spolupracovníci redakce. K nim bylo možno počítat i zavedené „oficiální“ tvůrce - kromě výše zmíněných se jednalo třeba o Josefa Nesvadbou, Eduarda Martina ad. - jimž se různými způsoby na tyto akce podařilo dostat. Interkom se od počátku snažil vypadat jako časopis se všemi svými pravidelnými rubrikami. Významem pro obec fanoušků SF u nás ho lze přirovnat k samizdatovým Lidovým novinám, proto by bylo vhodné uvažovat o reprintu jeho prvních ročníků, které by tak širšímu okruhu zájemců umožnily přístup k unikátním materiálům pro

pochopení vývoje SF v Československu 80. let.

Vliv na rozvoj SF měl v témže období krátce také pražský fanzín *VF* (1982-1985, xerox), jehož náklad, který z důvodu velkých finančních nákladů a v té době malé dostupnosti xeroxu nepřekročoval padesát výtisků, však záhy stačil jen malé hrstce neaktivnějších fanoušků.

Z let 1982-84 stojí za zmínku ještě několik vydavatelských pokusů - jedna z prvních antologií amatérské české SF, dvoudílná *Sci-fi* z Liberce (ormig, asi 50 výtisků), tři čísla *Sirény* (cyklostyl, předtím ještě šest čísel pouze strojopisně, asi 100 výtisků), první čísla českolipského *Bonsaie* (lihový xerox, asi 50 výtisků), plzeňské *Andromedy* (cyklostyl, zřejmě ne více než 100 výtisků) a jediné číslo brněnského *Kurýra* (cyklostyl, neznámý počet výtisků), který je zajímavý především tím, že se - jako jediný známý fanzín - do dnešních dob pravděpodobně v žádné ze sbírek nedochoval.

Léta 1984 až přelom 1987/88 lze považovat za zlatou éru cyklostylovaných fanzinů. Počet SF klubů a fanoušků v nich organizovaných se každoročně prudce zvyšoval, což s sebou přinášelo nutnost většího množství tiskovin i informací. V té době dosáhly SF kluby svého největšího rozmachu, kdy jejich adresář obsahoval téměř devíti desítek položek. V mnoha menších městech se podařilo najít polygrafické možnosti, které umožňovaly vydávání vlastního klubového periodika. Na jednu stranu to s sebou přinášelo rozpad dříve úzce spolupracujících týmů překladatelů, autorů a editorů z celé republiky, na druhou stranu se ale objevila řada nových jmen a došlo k výraznému rozšíření autorské základny o další autory.

V blízkosti Prahy začaly vycházet dva fanziny, které se ze své role SF periodik lokálního významu rychle vypracovaly na čelná místa - *Slan* (1985-1989, ormig, později cyklostyl + ofsetová obálka, 30, později až 200 výtisků) ve Slaném a *Laser* (1985, xerox, od 2. ročníku cyklostyl + obálka, nejprve 30, později několik set výtisků) v Čelákovících (později v Plzni). Oba dva byly zaměřeny na literaturu a nahradily v té době již upadající pražský SF.

Obdobný pražský pokus s fanzinem *Argus* (cyklostyl, cca 500 výtisků) bohužel ztroskotal, protože jeho obsah se skládal povětšinou jen z reprintů z jiných méně dostupných fanzinů, byť vycházel na tehdejší dobu v nevídaně vysokém nákladu. Argusu nelze ale upřít jisté prvenství - byl prvním fanzinem, který mohl pronikat do širšího čtenářského kruhu a rozšiřovat tak potenciální řady zájemců o „neoficiální SF“.

Po nezdařeném pokusu s Tempusem se podařilo začít vydávat fanziny i na severní Moravě. Ostravský *Leonardo* (1984-1989, cyklostyl, později ofset, cca 100 výtisků) a opavský *Labyrint* (1985-1990, cyklostyl, cca 100 výtisků) se však přes svůj velmi kvalitní obsah nikdy nedostaly do širších čtenářských vrstev, protože jen velmi malá část nákladu pronikala mimo vlastní kluby.

Roky 1985/86 předznamenal blížící se konec dominance malonákladových (a tím také málo vlivných) cyklostylových fanzinů. V tomto období vzniklo několik lokálně významných fanzinů, např. třebíčský *Třesk* (1985 - s velkými přestávkami dodnes?, ofset, asi 200 výtisků), jediné číslo olomoucké *Černé skříňky* (přelom 1986/87, ofset, několik set výtisků), českolipský *Bonsai* (druhá série, ofset, 100 výtisků), pražské *Solaris* (druhá série 1986, ofset, několik set výtisků) a *Ariadna* (1985, ofset, nezj. počet výtisků). V té době vyšly také první knižní samizdatové tituly - antologie zahraniční SF *Lety zakázanou rychlostí* (13) (cyklostyl, 50 výtisků, později zvlášť označený dotisk, další dva díly následovaly v dalších letech, třetí pak byl tištěn ofsetem už v několikatisícovém nákladu) a antologie SF českých autorů *Lidštější než lidé* (ed. Zdeněk Rampas, ofset, 350 výtisků). Vydání antologie české SF bylo vlastně zoufalým krokem představit veřejnosti nejzajímavější povídky ze soutěže O cenu Karla Čapka, která byla sice oficiálně pořádána, ale o vydání sborníku s vítěznými příspěvky nemělo zájem žádné nakladatelství (14), byť vydávalo SF mnohem horší kvality (především z ostatních socialistických zemí). Jediným zdrojem informací o povídkách českých autorů do té doby byl jen každoročně vydávaný fanzin *Kočas* (ofset, min. 350 výtisků) - de facto antologie nejlepších povídek z každoroční soutěže a vydávaný vždy organizátorem čs. národního cenu Parcon (do r. 1986 v Pardubicích jako příloha tamního časopisu Vysoké školy chemicko-technologické, od roku 1987 už jako čistý samizdat v Praze, resp. Ostravě a Olomouci).

Do přelomu let 1985/86 byli vydavatelé fanzinů většinou odkázáni na milost či nemilost úředníků v domech kultury, pionýrů a mládeže, podniků a školách, kteří svým němým souhlasem kryli existenci řady samizdatů fiktivními povoleními a porušovali tak v té době už téměř dvě desetiletí platný zákon o přechodných opatřeních v oblasti tisku. Poté se prudce začal zvyšovat počet periodik i jednorázových publikací, které vycházely bez jakéholiv - byť fiktivního - krytí a navíc ve velkém nákladu (bez „kontroly“ ale už dříve vycházely *Laser*, *Interkom* a některé méně

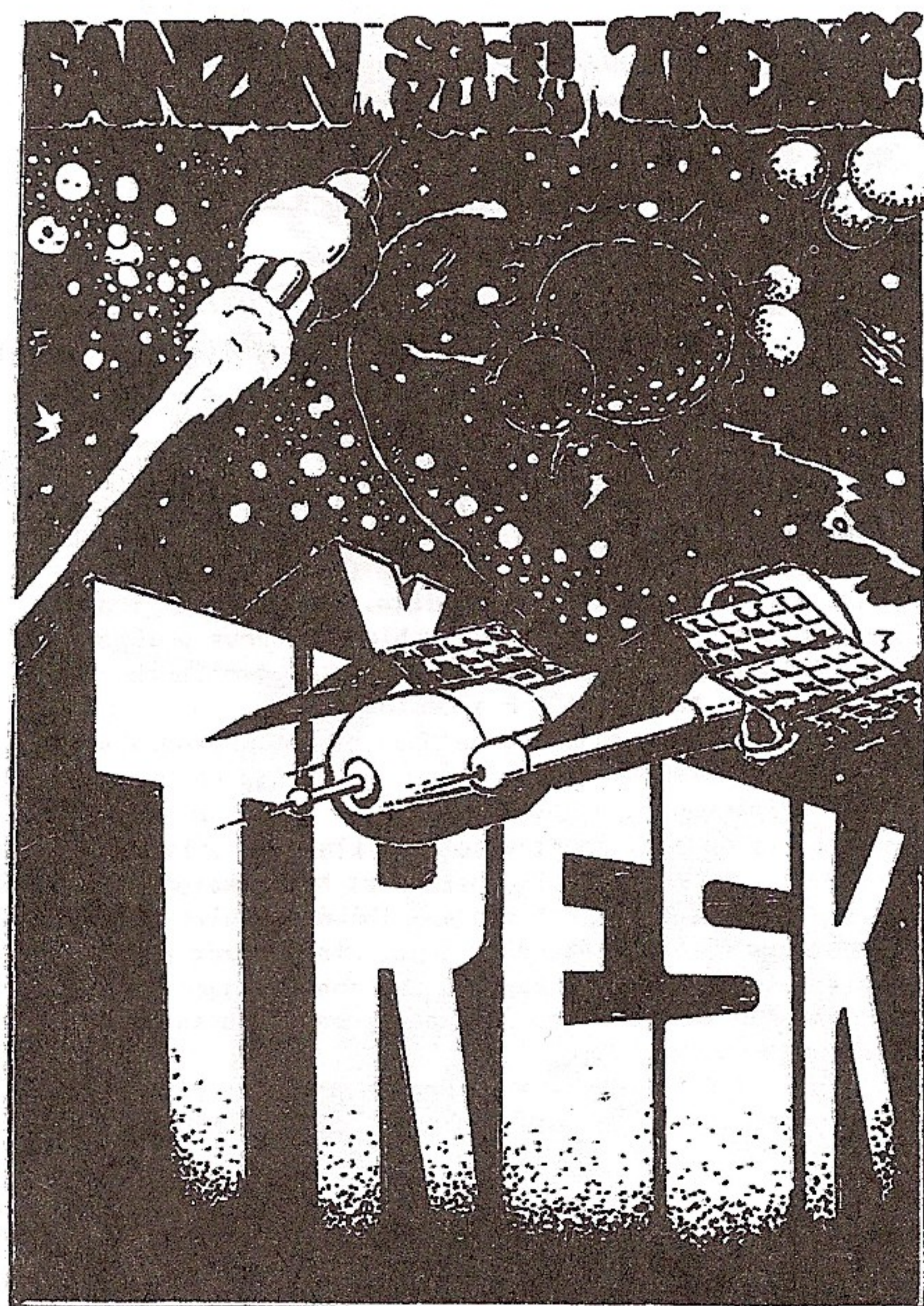
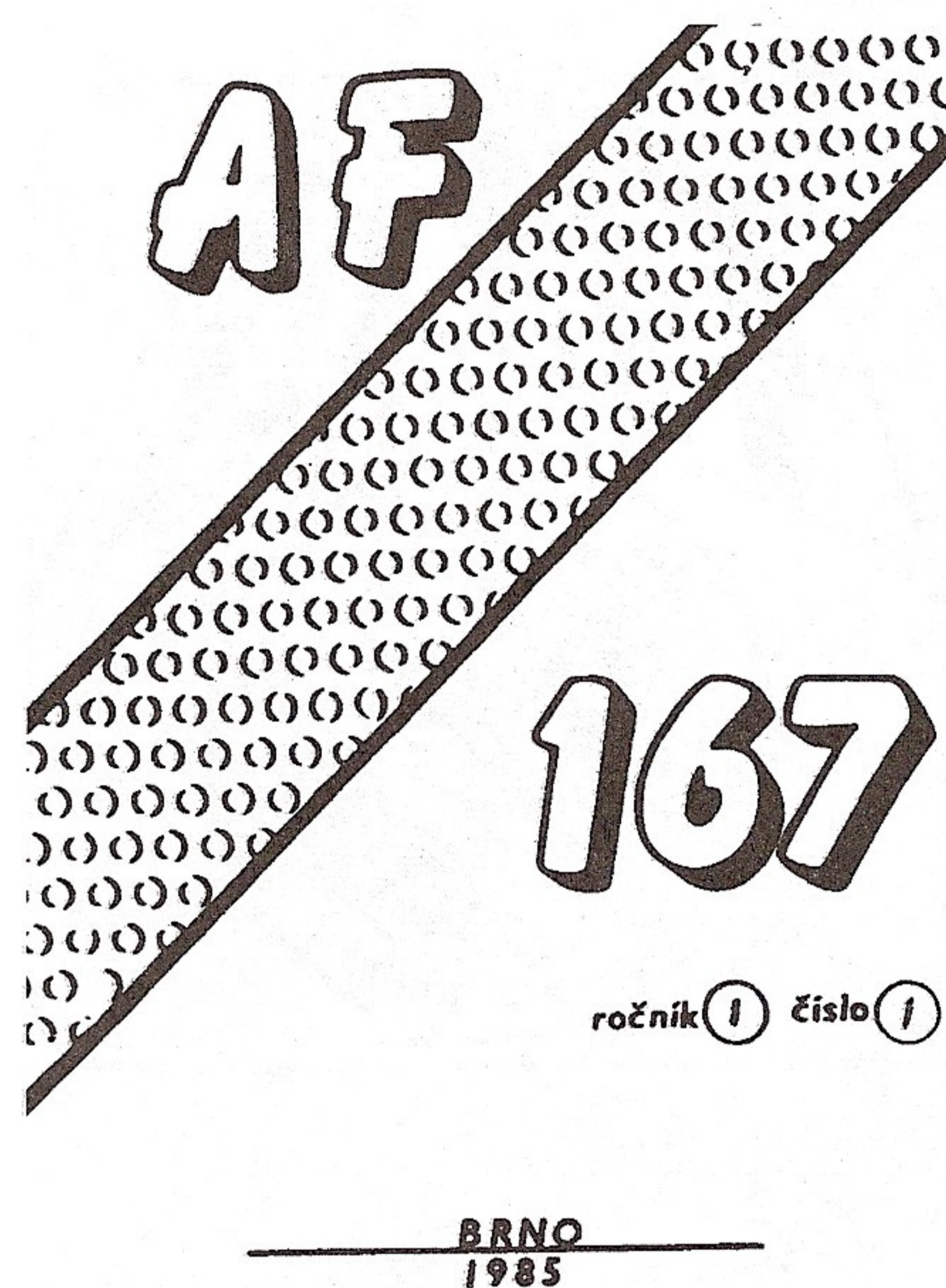
významné tituly).

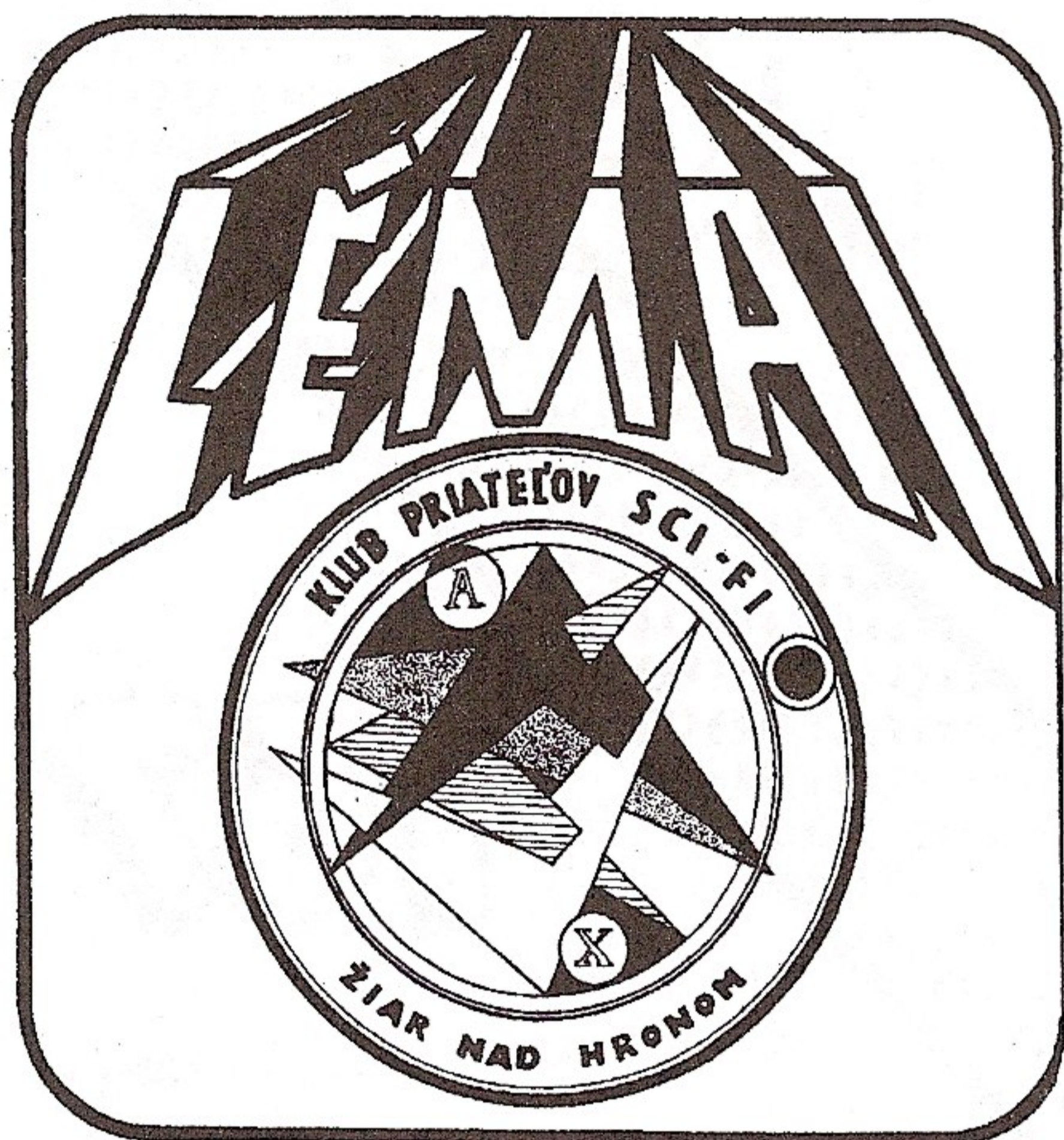
Jako předzvěst nového trendu vznikly dva fanziny, které se jako první pokusily stát se opravdu profesionálně vypadajícími časopisy. Brněnský *AF 167* (1985-1989, ofset, do 100 výtisků - po listopadu 1989 začal vycházet od svého 14. čísla oficiálně, zanikl číslem 16) si za vzor vzal americké SF magazíny. Kromě dvou čísel věnovaných převážně pracem místních autorů, mělo *AF 167* asi nejlepší úroveň ve výběru zahraničních autorů a také překlady byly na nejvyšší úrovni mezi všemi SF fanziny. Jako první také zavedl rubriku věnovanou teorii SF - vydával např. sérii článků o dějinách anglo-americké SF.

O rok později vyšlo první číslo pražské *Ikarie XB* (ofset, 500 výtisků), která si za svůj vzor vzala polský SF měsíčník *Fantastyka*. Její nepravidelné vydávání mělo, bohužel, špatný vliv na aktuálnost informací, přesto především část věnovaná původní české tvorbě a teorii (historiím národních SF) neměla ve své době obdoby. Co se týče grafické úpravy, přesahovala *Ikarie XB* prakticky veškerou tehdejší samizdatovou produkci a v mnohém přesahuje i řadu dnes profesionálně vydávaných periodik. *Ikarie XB* byla do jisté míry předobrazem dnešního SF měsíčníku *Ikarie* - jak složením redakce, tak i rubrikami a vlastními pracemi, které v *Ikarii* vycházely na počátku.

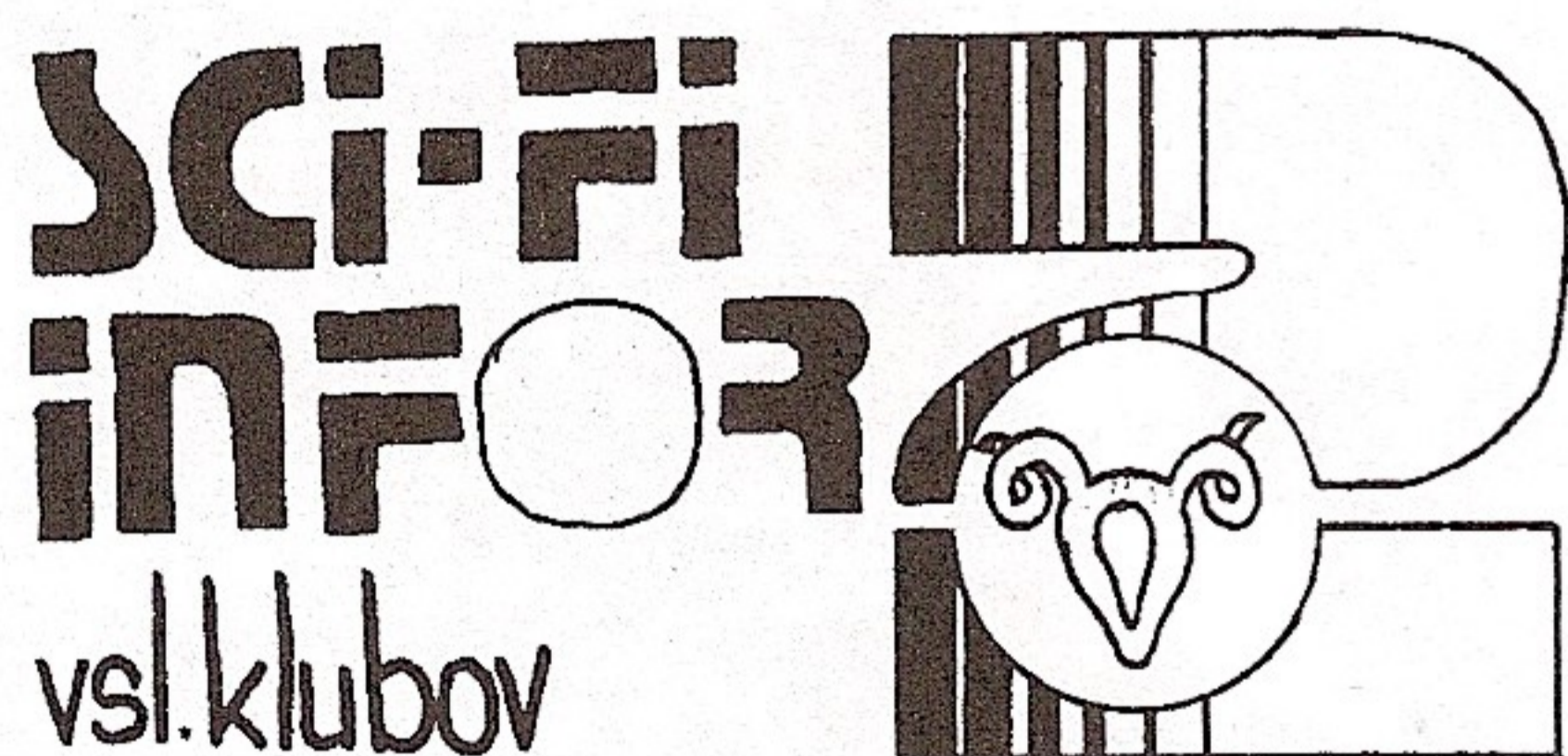
V tomto zlatém období samozřejmě vycházelo mnohem více SF publikací - většinou periodik lokálního významu, jejichž škála byla od seriózních po naprosto obskurní, např. *Aldebaran* (Brno), *Trifid* (první a druhá série, Liberec), *Neo-zin* a *PO-fanzin* (Otrokovice), *Quasar* (Bechyně), *STIMM* (Kroměříž). Vzniklo také několik specializovaných fanzinů - filmem se zabývaly *Světelné roky* (Praha), SF psanou dětmi a mládeží vydával *Krypton* (Praha), několik jednorázových publikací vyšlo i u příležitosti SF setkání - *Andromeda News* (Plzeň a okolí), *Březí noviny* (Březová nad Svitavou), *Bláznova zahrada* (Chrudim) aj.

Kvalitativně i kvantitativně novou úroveň dosáhly SF samizdaty v posledních dvou letech před listopadem 1989. Tato léta lze charakterizovat jako období velkonákladových publikací a vyznačuje se především téměř úplným přechodem na ofset a postupným zánikem či snížením významu cyklostylových publikací. Jako první z fanzinů zaniká pražský SF, severomoravské *Labyrint* a *Leonardo* začínají upadat a nově vzniklé cyklostylové fanziny, např. *Bene Geserit* (Praha) aj., buď záhy zanikají, nebo jejich editoři vbrzku přecházejí také na ofset. Z cyklostylových fanzinů si význam udržel pouze *Laser*, který se po

FANZIN SFK „ATRASS“ PRI ZK ROH ZSNP ŽIAR N/HR.
ROK: 1986 ROČNÍK: 2 ČÍSLO: 6
PRE VNÚTORNÚ POTREBU SFK
VYCHÁDZA NEPERIODICKY, 2-3 KRÁT DO ROKA
NEPREDAJNÉ.

Keď sme rozosiľali prvý INFOR, mali sme trochu obavy: bude to mať význam? Ozvu sa nám ostatné SF kluby z východného Slovenska? V jednotke sa totiž okrem Nekonečna a Planetaria neobjavil nikto. Bol to tak trochu krok do tmy. Nastastie sme nezabludili. Prve príspevky sme dostali trochu rozharane, v roznych terminoch, ale ozvali sa aj fani zo 451 F a Castora.

K príspevkom: zaujímavý je Miov článok. Povodna myšlienka INFORu vychádzala z toho, že by sme ho vydávali len pre potreby východoslovenských SF klubov a jeho povodným cieľom bolo čo najviac naše kluby združiť. Neuvazovali sme o myšlienke konkurovať Komunikátoru. Ale davame na zvazenie: chceme nas INFOR posielat vsetkym slovenskym klubom? Dobre by bolo, keby kazdy predseda napisal svoj názor. A kazdy by sa mohol vyjadrit aj k dalsim Miovym navrhom. Nic nam predsa nebrani viest konstruktivnu diskusiu.

Druhý INFOR je teda tu. Prajem príjemne citanie a iba pripominam, že uzavierka 3. čísla INFORu bude 20.4.1989.

ES, Nekonečno

1

spojení se silnou plzeňskou skupinou fanoušků stále více přibližoval profesionální úrovni, a pak nově vzniklé *Poutník* (Praha) a *R. U. R.* (Praha).

Konec roku 1988 a rok 1989 jsou ve znamení úplného zániku fanzinů - periodik (s výjimkou několika málo: Interkom, Poutník ad.) a nástupem „samizdatových SF nakladatelů“. Při pohledu na celkovou produkci roku 1989 lze lehce zjistit, že převážnou většinu publikací vydalo jen několik málo „nakladatelů“ - plzeňský Laser (překlady povídek a románů G. R. R. Martina, I. Asimova, P. K. Dicka, R. Zelaznyho, pět čísel fanzinu Laser ad.), Winston Smith, který se po třech číslech cyklostylového fanzinu Bene Gesserit přeorientoval na vydávání edice *Sci-fi překlady* a několika dalších jednorázových publikací (především vítězných novel z Ceny Karla Čapka), AF 167 (*Základna* I. Asimova) (15), SFK B. C. (antologie *Lety zakázanou rychlostí III.*, ed. Pavel Kosatík, *Cizí hvězdy*, ed. Ivan Adamovič ad.) a SFK Slaný (sborníky *Paralelní světy I-III.*, ed. Ladislav Peška, novely a povídky R. Silverberga ad.). Ve spolupráci s Českou speleologickou společností vyšlo také několik SF comicsů Káji Saudka a tři sešity s výběry povídek Roberta E. Howarda - na vydávání se podílel tým kolem fanzinu Poutník.

Zatímco dříve vycházely ve fanzinech především krátké povídky, teď se fanoušci SF mohli seznámit i s řadou novel a dokonce několika románů. Poprvé se fanziny začaly prodávat a jejich náklad byl závislý spíše na zájmu čtenářů než náhodným rozhodnutí pracovníka „kulturního domu“ či technických možnostech.

Slovenské fanziny

„Méně represivní kulturní politika (a v důsledku menšího ohlasu Charty 77 i relativně nižší počet nezávislých iniciativ) na Slovensku je snad i příčinou toho, proč se tam ve srovnání s Čechami a Moravou samizdat tolik nerozvinul.“ (Posset 1991:6). Toto platí zřejmě i pro SF fanziny - otázkou, kterou si je ale třeba klást, je fakt, proč na Slovensku existovalo tak výrazně méně neformálních struktur.

Zatímco vůči domácím autorům hlavního literárního proudu se chovali slovensští „cenzoři“ poměrně liberálně, v případě SF toto neplatilo - situace byla v mnohém shodná jako v Čechách. A přestože možnosti nebyly příliš větší, vzniklo na Slovensku jen několik málo fanzinů.

První slovenské SF kluby vznikly v Bratislavě. Právě tam se také zrodily první pokusy o vydávání fanzinů, byť neúspěšné. Za první vlivný fanzin lze proto považovat až východoslovenský

Pollux (1984-1986/7.; různé formy tisku, různé náklady) vydávaný ve Spišské Nové Vsi. Po roce 1987 byl prakticky zrušen a pak oficalizován jako ročenka povídek ze soutěže pro amatérské SF autory.

Většina slovenských SF fanzinů neměla dlouhého trvání, za výjimku lze považovat jen *Lémai* ze Žiaru nad Hronom (1984-1989, ormig, popř. cyklostyl, cca 200 výtisků), který později kolem své redakce vytvořil poměrně soudržnou skupinu autorů, překladatelů a fanoušků, jež udržovala (jako jediná) tradici SF klubů na Slovensku po celou druhou polovinu 80. let.

Z východního Slovenska pochází košický *Prit* (1985/86-1988, cyklostyl a ofset, od 80 výtisků výše) a *Nekonečno* 1988-1989, ormig, později počítačový tisk, nezj. počet výtisků). Za zajímavý důkaz rozmachu SF na východním Slovensku svědčí existence hned dvou informačních bulletinů podobajících se pražskému Interkomu - *Sci-fi infor východoslovenských klubov* (1988-1989, počítačový tisk, asi 15 výtisků) a *Komunikátor* (1988-1989, různé techniky tisku, nezj. počet výtisků).

Bratislava zůstávala po celou dobu v pozadí, za zmínku stojí jen tři fanziny *Sféra* (1986-1989, ofset, 100-200 výtisků), *IQ 2001* (nezj. počet výtisků) a *Fia-wol* (1988-1989 cyklostyl, nezj. počet výtisků). Bratislavský fandom se začíná výrazněji prosazovat teprve v roce 1988, tamní kluby vydávají první sborníky - povídky H. P. Lovecrafta pod názvem *Necronomicon* (ve spolupráci se známým samizdatovým vydavatelem především filozofické literatury CAD Press, ofset, asi 1000 výtisků) a romány a povídky J. Burka, O. S. Carda ad.

Slovenské SF fanziny ani množstvím ani kvalitou nedosahovaly úrovně českých fanzinů. To s sebou přineslo i fakt, že z kruhu fanoušků, které se na jejich tvorbě podíleli, se po listopadu 1989 profesionalizovalo jen několik málo jednotlivců.

Listopad 1989 zastihl SF fandom v rozmachu. V té době už bylo jasné, že dalšímu šíření samizdatových SF vydavatelů (po vzoru Polska, kde v té době vycházelo rámcově několik set SF samizdatů ročně) už nelze zamezit a bylo jen otázkou času, kdy se prosadí samizdatoví nakladatelé natolik viditelně, že se o jejich existenci dozví i širší veřejnost. V listopadu 1989 byl dokonce v tisku první oficiálně povolený titul SF fandomu - conanovské povídky Roberta E. Howarda - který k tisku připravil a přes byrokratické potíže prosadil v srpnu téhož roku tým kolem Ikarie XB.

Stejně jako v Polsku, i v Československu by se samizdatoví SF nakladatelé brzy prosadili mezi najaktivnější... a stejně jako v Polsku, ihned v roce 1990 se většina nejaktivnějších profesionalizovala. (16) Fanzin Laser se změnil ve stejnojmenné nakladatelství, z fandum vznikly dále nakladatelství AFSF, Golem-Ríša, AF 167, Winston Smith, Poutník, United Fans, Nová vlna, Černá planeta ad.

Od roku 1990 se celý československý fandom potýkal se silnou krizí. Toho důkazem byla také prakticky neexistující fanzinová produkce - staré kluby a struktury s odchodem svých aktivistů zanikly a nově vznikající kluby zatím neměly síly. První fanziny z roku 1991 jasně ukazovaly, že české a slovenské fanziny se budou ubírat stejnou cestou jako jejich předchůdci z USA, což potvrdila i další léta, kdy většina fanzinové produkce zdaleka nedosahuje úrovně let předešlých a vyznačuje se opravdu „fanouškovskou“ úrovní. Mění se i obsahové zaměření fanzinů, většina se jich zabývá světem SF a fantasy her, literární SF fanziny jsou zřídka. Světovou výjimkou, pokusem o „profesionální“ fanzin, jsou mladoboleslavské *Trosky* a později opravdu profesionalizovaný *Dech draka*).

(dokončení příště)

Poznámky:

(1) odhalit specifické rysy, kterými se vyznačuje SF fandom, se pokusilo několik sociologů, např. Graaf (1975)

(2) termín vznikl složením anglických slov fan a magazine. Za autora je považován Russ Chauvenet, který jej poprvé použil v roce 1941. Slovo se později vžilo i pro publikace sběratelů a fanoušků jiných oborů

(3) v zemích s dlouholetou tradicí vydávání SF fanzinů lze napočítat i několik tisíc titulů. Jedna z několika amerických publikací, snažících se podchytit fanzinovou produkci - Fanzine Directory - uvádí např. ve svém třetím ročníku v roce 1977 celkem 534 titulů z 28 zemí, přičemž pokrytí produkce z neanglofonních zemí je silně neúplné, spíše náhodné (Beatty 1981)

(4) na první pohled se rumunská situace může zdát zvláštní, ale logika vývoje politického a kulturního útlaku v Rumunsku se výrazně liší od reality v ostatních socialistických zemích. Léta 1953-57, 1960-65 a 1965-68 jsou období liberalizace, zatímco „doba ledu“ nastává až po roce 1971 - v té době mj. také zanikl do té doby jediný rumunský profesionální SF časopis, první v socialistických zemích - blíže viz Gabanyi (1975)

(5) do konce 80. let více než 25 titulů periodik a několik jednorázových publikací

(6) ke stovce titulů periodik a několik set jednorázových publikací v nákladech mnohdy převyšujících několik tisíc výtisků

(7) známo je ke dvěma desítkám titulů a několik jednorázových publikací

(8) v SSSR ovšem hojně nahrazeny množstvím strojopisných překladů zahraničních SF románů - po technické stránce se sovětské fanziny jen výjimečně lišily od ostatní tamní samizdatové produkce. Za zmínku stojí i fakt, že se jednalo prakticky pouze o rusky psané materiály, fanziny v jiných jazycích SSSR byly výjimečné

(9) na základě informací albánského autora Thanase Qeramy

(10) na základě rozhovoru autora s vietnamským SF autorem Viet Linhem (Hanoj, květen 1994)

(11) v Číně sice vyšlo několik SF povídek v samizdatech z období tzv. Pekingského jara 1979 (Chen 1982:86-88), ale o specializovaných SF samizdatech se žádné vydané zdroje (Goodman 1981, I-mi 1986) ani místní fanoušci (z rozhovorů autora s čínskými SF autory, Čcheng-tu, červen 1991) nezmiňují. Na Kubě v poslední době údajně vycházejí SF texty na disketách

(12) nejinak je tomu u samizdatů politických. V býv. SSSR např. donedávna z pochopitelných důvodů neexistovalo historické zpracování tohoto fenoménu, a jediní, kdo se o to pokoušeli (dokonce už v roce 1971 v periodiku *Obozrenie*) byli právě sami vydavatelé samizdatů (viz *Kronika bieżících wydarzeń* 1974:133, 210-211)

(13) shoda názvu s antologií české SF, vydanou v roce 1990 nakladatelstvím Čs. spisovatel, není náhodná - editorem jak samizdatové, tak oficiální knihy byl Pavel Kosatík

(14) některé povídky sice vyšly v antologiích české a slovenské SF *Stalo se zítra, Návrat na planetu Zemi* ad., které sestavil v první polovině 80. let Ivo Železný, ale řada z vítězných příspěvků stále zůstávala nepublikována

(15) vydané pod názvem *Nadace* také oficiálně (1991), leč ve výrazně horším překladu

(16) tento proces je typický pro všechny bývalé socialistické země, kde se většina nejaktivnějších samizdatových SF vydavatelů vbrzku profesionalizovala - stejný proces probíhal vlastně i u politických samizdatových nakladatelů, a to nejen u nás, ale i třeba v zemích býv. SSSR, kde ale jejich podmínky stále nejsou optimální - o přechodu ze samizdatu na oficiální cestu blíže Tolz (1990:29-34), Sokolov - Sverdlov (1990) ad.

LIDŠTĚJŠÍ NEŽ LIDÉ

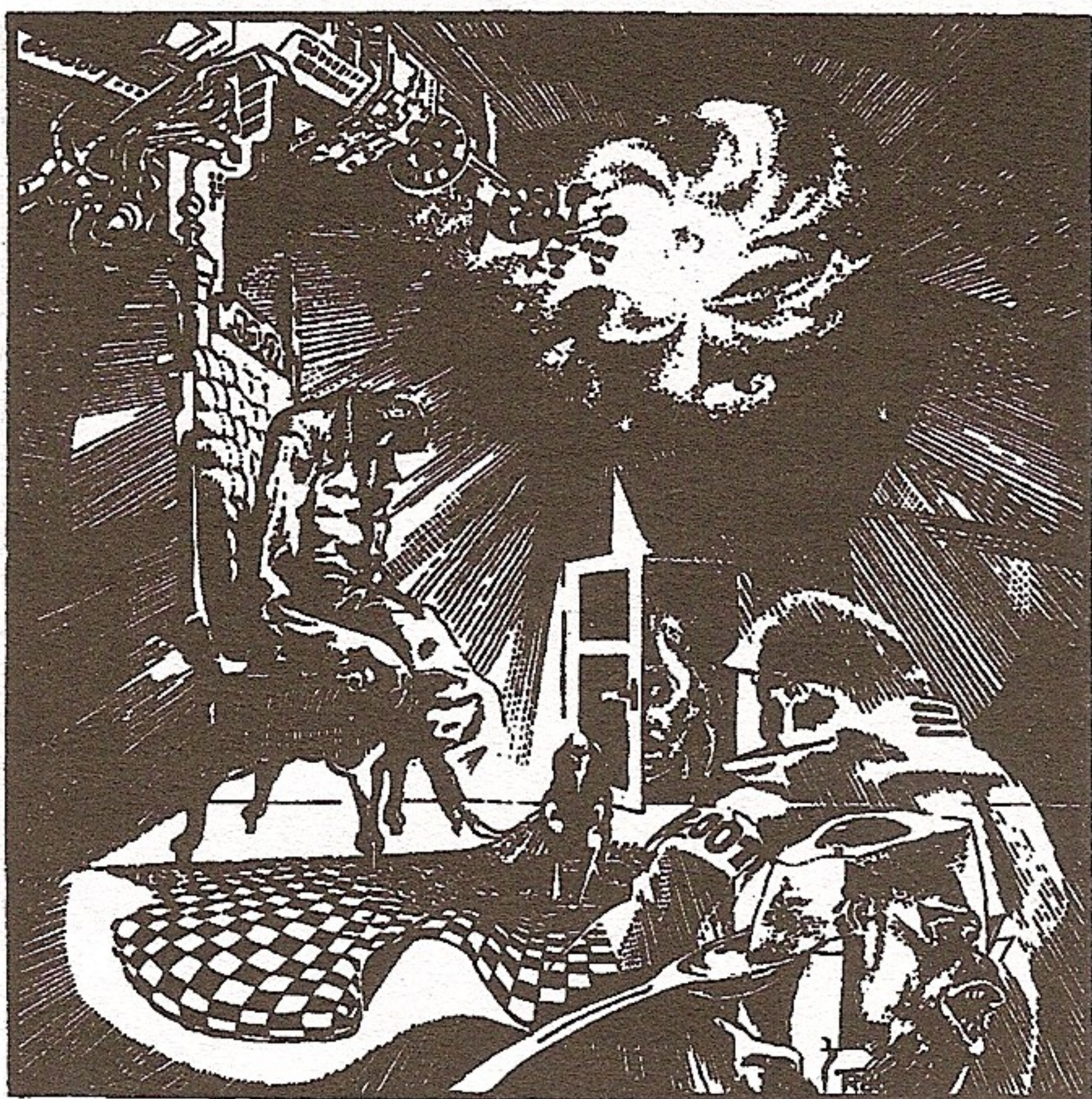

ZPRAVODAJ KLUBU JULESE VERNEA · PRAHA

PHILIP K. DICK

LASER 3

TRIFID

„POD PAROŽÍM“

Ondřej Neff

SFÉRA • ČASOPIS SCI-FI KLUBU PRI ČZV SZM O.P. SLOVNAFT BRATISLAVA • číslo 1/87

FANZINY PŘED

Vývoj a typy science fiction samizdatu

(dokončení z minulého čísla)

Fanziny jako jedna z forem odmítnutí totality

„Nebylo to politické hnutí, ale v zemi, v níž všechno (...) a všichni patří státu, byl takový protest pochopen jako politicky nepřátelský. (...) Přesto se ale nepodařilo dosáhnout globálního vítězství nad ‚kulturní opozicí‘: ba spíše naopak, postupně se začleňovala do proudu oficiálního umění, čímž sama podléhala modifikaci, ale současně také modifikovala onen oficiální proud. (...) Řežim se smířil s její existencí a jakoby nad ní mávl rukou, čímž její opozičnost zbavil politického náboje, který jí předtím sám dal, když se s ní pustil do boje.“ (Karsov - Szechter 1972:10)

Tuto charakteristiku sovětské alternativní kultury lze použít i pro popis fandomu a jeho činnosti ve většině bývalých socialistických zemí. Činnost fandomu nebyla totalitní mocí nikdy oficiálně povolena ani podporována, ale pouze trpěna (17). Fanoušci SF nikdy nepatřili ke skupině nebezpečných živlů, ale jejich aktivita (z pohledu socialistického státu zcela jistě nadměrná) je záhy vydělila ze skupiny lhostejné elementy a přiřadila do skupiny potenciálně nebezpečných (18). Právě tento útlak stmelil východoevropský fandom (nejen v rámci jedné země, ale i v mezinárodním měřítku), a ten se tak stal svébytnou subkulturou, která už svou samotnou existencí bojovala proti totalitnímu systému - především tím, že mobilizovala lidi a dávala jim to, čeho se jim nedostávalo - možnost seberealizace.

Fanziny se tak staly souputníky politických a kulturních samizdatů prezentujících alternativní kulturu a způsob života. Proto pro SF fanziny platí i následující citace patřící sovětskému samizdatu: „Jeho nejvýznačnější funkcí vždy bylo (...) sloužit vlastnímu kruhu /těch/, kdo chtěli psát a číst to, co nebylo možné v oficiálně povolených hranicích, které byly vymezeny pro psané slovo. (...) Samizdat dal šanci stovkám či tisícům občanů seznámit se s jejich vlastní literaturou, umožnil (...) autorům překročit meze oficiální cenzury (...), aby mohli vyjádřit, co chtějí říci a - být slyšeni.“ (Woll - Tremel 1978:IV)

Fanziny měly pro fandom stejnou důležitost jako samizdaty pro politickou opozici, přesto je jejich význam dosti podceňován a jejich existence ignorována. Samizdaty politické a z ob-

lasti alternativní kultury se na - dle jejich názoru - podřadnou SF vždy dívaly skrz prsty a tento stav trvá i nadále. Pravděpodobně právě z těchto důvodů se o SF fanzinech ve svých pracích o samizdatu nezmiňují autoři spjatí s politickým dissentem (Feldbrugge 1975, VVK 1983, Dalos 1986, Kaminsky 1987, Pehe 1989, Skilling 1989, Grigoryants 1990 (19), Burian et al. 1991 etc.) ani alternativní kulturou (např. Pehe 1988). Stejně tak i specializované bibliografie a slovníky fanziny buď beze slova pomijí (Woll - Tremel 1978, Brabec et al. 1982, Preibisz 1982, Prečan 1988, Hanáková - Zápotocký 1991, Posset 1991, Czachowska - Dorosz 1991) anebo se o nich zmiňují pouze jako o sice neoficiálně vydávaných textech, ale motivovaných čistě zájmem o zisk (!) a proto pomíjených (Kamińska 1988) (20). Pouze výjimečně se pro SF fanziny najde několik málo slov, která ovšem ještě více situaci zatemní (Alexeyeva 1984) (21). Jedinými popisy SF samizdatů tak zůstávají izolované práce osob zevnitř fandomu (Světelné roky 1985, Karbusický 1987, Olša, jr. 1995), které však nepřekračují hranice žánru.

Science fiction samizdaty jsou tak v souvislosti se samizdaty politickými či kulturními zmiňovány jen tehdy, jednalo se de facto o samizdat politický, který si jako svou formu vyjádření vybral žánr SF, či tvorba SF byla jen jednou z několika činností daného autora, který se ale především angažoval na půdě politické. (22)

Co je samizdat?

K tomu, abychom mohli fanziny zařadit do celého spektra samizdatových publikací, je třeba si položit základní otázku: co je samizdat a co jím už není? Názory autorů, kteří se touto otázkou zabývali, se diametrálně liší. Někteří se totiž snaží samizdat popsat na základě stránky obsahové, jiní zase hledají vnější formální rysy, které ho - podle nich - charakterizují.

První se o teoretický popis samizdatu (samozřejmě pouze ruského) pokusil Julius Telesin. Jeho pojetí samizdatu je velmi široké a mohly by do něj zapadnout i SF fanziny. Telesin vypočítává celkem třináct oblastí, v nichž se samizdat objevuje (Telesin 1973:26-27), čímž výrazně překračuje úvahy většiny dalších autorů, kteří za samizdat považují jen malou část celého spektra neoficiál-

LISTOPADEM 89

Jaroslav Olša, jr.

ních publikací. Ti jako by zapomínali, že samizdat je od „sam-izdatěl“ a každá neoficiální publikace musela mít právě takového „samo-vydavatele“. Přestože si ale všimá nejasností samého pojmu - „Nedostatek zavedené terminologie ovlivňuje samu koncepci samizdatu. Není jasné, zda každý napsaný text je samizdatem, nebo se samizdatem stává teprve, když začne být rozmnožován.“ (Telesin 1973:26) - které pozdější autoři nevidí, nepokouší se o žádné zobecnění.

Samizdat a politika

Většina autorů píšících o samizdatu vychází z disentu, proto vidí jasnou spojitost mezi politickou opozicí a samizdatem. Tito samizdatoví puristé považují za samizdaty pouze díla politicky angažovaná, čímž ovšem vyřazují řadu děl viditelně apolitických napsaných ale politicky angažovanými autory a proto oficiálně nevydaných.

Část teoretiků považuje za samizdat dokonce jenom ta díla, „která byla nějakým způsobem otestována a veřejností přijata, což se projevuje faktem, že začínají být dále rozmnožována.“ (Woll - Treml 1978:X). To možná platí pro samizdaty zemí, kde jedinou formou rozmnožování bylo přepisování na psacích strojích, nikoliv ovšem pro některé české a slovenské samizdaty (např. církevní) a především samizdaty polské, které byly často tištěny ofsetem, mívaly tak vysoké náklady a byly zejména ve druhé polovině 80. let natolik lehce dostupné, že jejich další kopírování bylo proto naprosto bezpředmětné.

Mnohdy je samizdat spojován s bojem proti komunismu - i to je ovšem nevhodné zúžení. Stejně rysy, charakter i cíle jako samizdaty z kruhů kolem Charty 77 měly třeba antifašistické publikace Komunistické strany Československa za druhé světové války nebo antikolonialistické tiskoviny vydávané v 60. a 70. letech mozambickými partyzány. Dalším argumentem puristů proti zařazování řady neoficiálně vydaných publikací mezi samizdaty je fakt, že v nich mnohdy vyšly práce, které byly dříve či později vydány i oficiálně, popř. reprintována díla, která oficiálně vyšla, ale byla již nedostupná z jiných než politických důvodů. To se ovšem stávalo i autorům puristy považovanými za samizdatové (23).

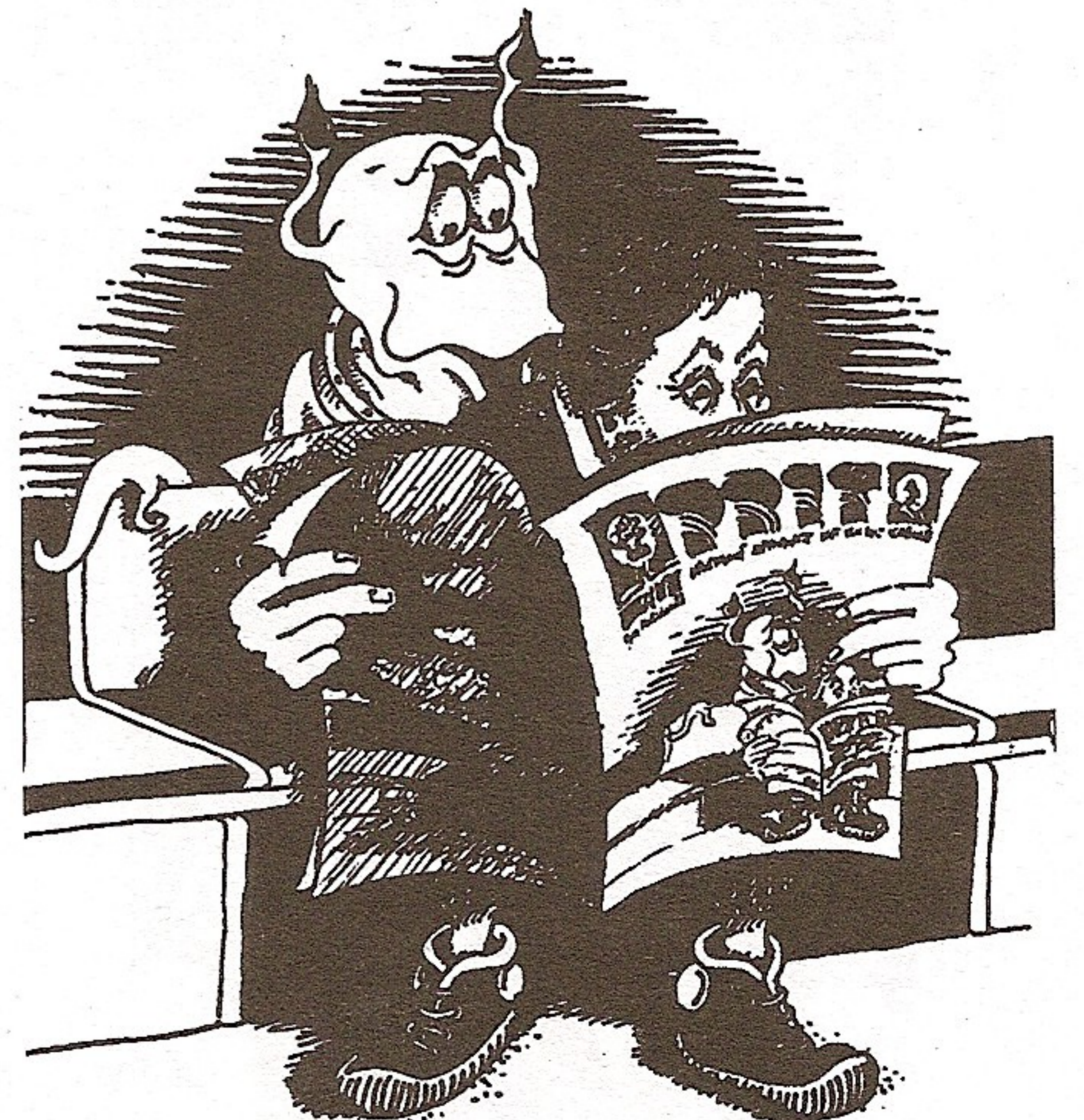
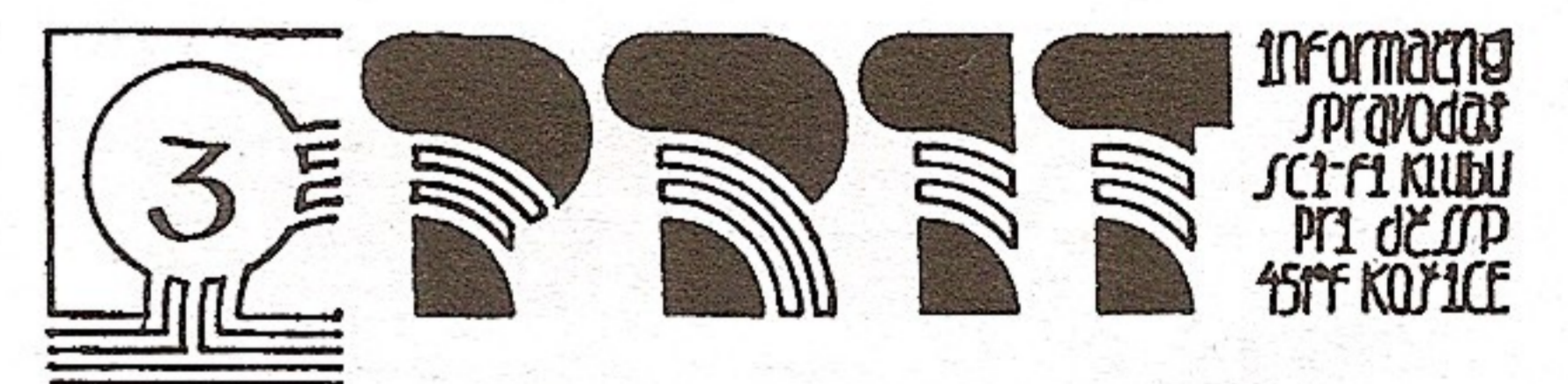
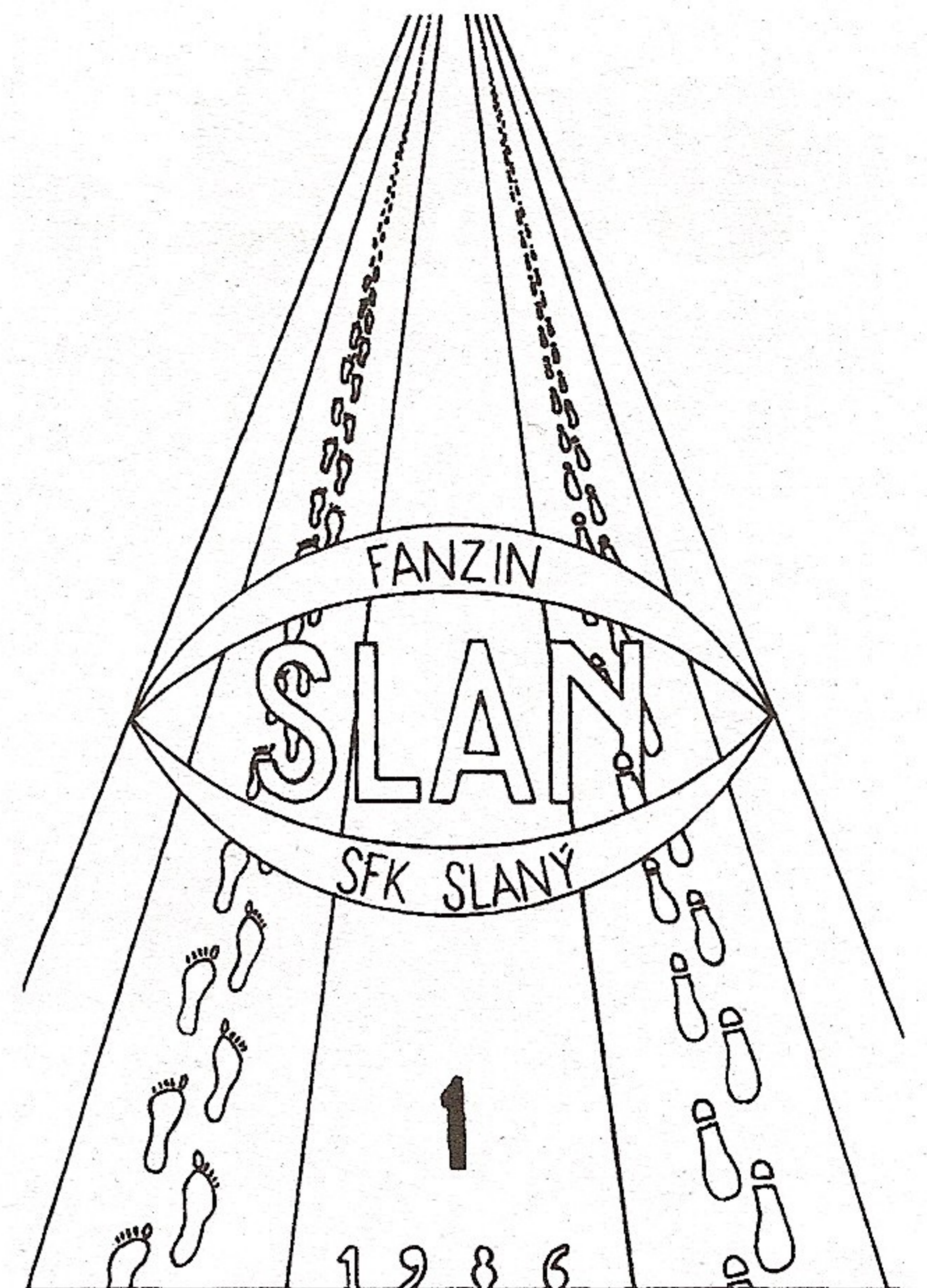
Jindy jsou za tvůrce samizdatové literatury považováni „pouze ti autoři, jejichž práce - bez ohledu na žánr, či literární nebo politické afilace - byly odmítnuty (...) cenzorem“ (Stevanovic - Wertsman 1987:7). Podobnou teorii razí i V. Prečan: „Pojmem samovydatelské materiály' (samizdat) se rozumějí všechna díla dokumentárního nebo literárního charakteru sepsaná (...) jednotlivci nebo skupinami osob a jimi také rozmnožovaná, která však v zemi svého vzniku nemohla být z cenzurních důvodů publikována či rozšiřována oficiálními sdělovacími prostředky.“ (cit. podle Posset 1991:13). Ani s těmito teoretiky však nelze souhlasit - nevědomují si totiž, že taková argumentace nemá žádné opodstatnění, protože většina prací vydaných v samizdatu se k cenzorovi nikdy nedostala. Jejich tvůrce totiž lehce dokázal postřehnout, co mohlo vyjít oficiálně a co už ne... A naopak - řada děl (která za samizdat nepovažují) nevyšla jen proto, že se jakémsi cenzorovi nezdála dostatečně ‚bezpečná‘ (24), popř. se vůbec nejednalo o cenzuru v pravém slova smyslu, ale spíše o obecný nedefinovaný ‚odpor‘ vůči některým žánrům literatury (třeba SF).

Samizdat = publikace porušující zákony (?)

Podstatně přijatelnější teorie o tom, co je to samizdat, nacházíme u autorů, kteří si více všimají formální stránky neoficiálně publikovaných děl. S teorií puristů o samizdatu jako díle přepisovaném na psacích strojích nesouhlasí Stevanovicová a Wertsman: „Termíny ‚neoficiální literatura‘ a ‚samizdat‘ (...) se většinou vztahují ke strojem psaným textům. (...) Samizdaty jsou autorem většinou napsány ve dvou či třech kopiích a pak přepisovány každým, kdo texty uzná za hodné takového úsilí (...) Práce existující ve čtyřech výtiscích nelze přece považovat za ‚vydané‘.“ (Stevanovic - Wertsman 1987:7)

Američan Loeber (1973) za samizdat považuje vše, co není oficiálně vydáno: jeho vymezení samizdatu je dáno v dané zemi platným zákonem o tisku - vše, co takovým zákonem není povoleno a přesto vychází, je pro něj samizdat.

Podobně uvažuje Possetová, když k vymezení samizdatu dochází na základě negativního vymezení: „Tyto písemnosti nejenže nesmějí být registrová-

obvinění z domnělého spáchání hospodářských trestných činů

(19) zmiňuje se sice o „*umělecko-literárním samizdatu v Moskvě*“, ale mluví jen o samizdatech literárního undergroundu, rockových a filmových, přestože SF samizdaty byly v té době mnohem rozšířenější a měly i delší tradici než jím zmiňované

(20) „*Pominula jsem všechny publikace pornografické, snáře a typickou jarmareční literaturu, a také knihy popularizující alternativní medicínu atd., které byly vydávány jedině z důvodů komerčních.*“ (Kamińska 1988:13)

(21) „*V 80. letech se v SSSR objevilo hnutí punk. Podobně se rozvíjely i společnosti jógy, Hari Krišna, a dalších, kteří komunikují s mrtvými a civilizacemi z jiných planet.*“ (Alexeyeva 1984:397)

(22) sem patří především politické pamflety, které přijaly háv SF - ve všech socialistických zemích vyšel samizdatově např. Orwellův 1984. Z původní tvorby lze do stejné skupiny řadit např. Dalosův 1985 (Maďarsko), díla Tadeuše Konwického (Polsko), romány Invalidní sourozenci nebo Afghánistán Egon Bondyho (Československo) nebo trilogie Žlutá hrozba autora kryjícího se pod pseudonymem Pao Mi (Čína) (Olša, jr. 1995-96). Specifický je SF politický comics Octobriana (Sadecky 1971), jehož pravost řada představitelů ruského dissentu poprávu popírala (údajně jej ze SSSR propašoval Čech P. Sadecký), jiní - např. autor románu Babí Jar A. Kuzněcov tvrdili, že „*tento druh podzemní politické pornografie byl v Rusku velmi častý*“ (cit. podle Howard 1971:10) a skupin jako byla tzv. Progressive Political Pornography, která měla být kolektivním tvůrcem superhrdinky Octobriany, bylo prý více, ale jejich existence zůstávala odborným tiskem nepostřehnutá

(23) to se ovšem dělo i u politických a literárně-kulturních samizdatů, např. v SSSR, kde řada děl Anny Achmatovové vyšla nejprve v samizdatu, ale záhy nato i oficiálně (viz Woll - Treml 1978:X), nebo i Československu (díla Jaroslava Seiferta)

(24) o pozici SF na hranici únosného hovoří i to, že ještě v roce 1987 byl skartován celý náklad SF románu Ludmily Freiové Odkud přišel Silvestr Stin? (nakladatelství Svoboda, později vydán jako Datum narození nula), nebo zrušení komise pro vědeckofantastickou literaturu při svazu spisovatelů, které bylo mj. odůvodněno přílišným přátelstvím se 'prověřených' spisovatelů s - slovy tehdejšího předsedy svazu - „*fašizující mládeží*“, tedy SF fanoušky

(25) nebylo proto překvapením, když se v roce 1988 dokonce v oficiál-

ním tisku (Kmen) tehdejší šéfredaktor Světové literatury a SF autor Zdeněk Volný úplně mimoděk zmínil, co si o jeho posledních dílech myslí čistě samizdatový Interkom

Citovaná literatura:

(fanzinové a samizdatové publikace jsou označeny +)

ALEXEYEVA, Ludmila (1984 /1987/): Soviet Dissent. Middletown: Wesleyan University Press.

+BEATTY, Allan (1981): Fanzine Directory 3 for 1977. Ames: Allan Beatty.

+BEZERÉDY, Ágnes Cs. - CSISZÁR, Jolán (1979): Tudományos-fantasztiikus, utópisztikus fantasztiikus művek bibliográfiája. Miskolc: II. Rákoczi Ferenc Könyvtár.

BRABEC, Jiří - GRUŠA, Jiří - HÁJEK, Igor - KABEŠ, Petr - LOPATKA, Jan (ed.) (1982): Slovník českých spisovatelů. Pokus o rekonstrukci dějin české literatury 1948-1979. Toronto: Sixty-Eight Publishers.

BURIAN, Václav - GALÍK, Josef - MACHALA, Lubomír - PODIVÍNSKÝ, Martin - SCHNEIDER, Jan (1991): Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu. Olomouc: Hanácké noviny.

CERACEANU, Victoria - IBRAGHIMOVA, Lira - IOSIF, Ion Ilie - LOHON, Octavian (1988): Catalog al literaturii de anticipatie tehnico-stiintifica si S. F. Craiova: Universitatea din Craiova.

CZACHOWSKA, Jadwiga - DOROSZ, Beata (1991): Literatura i krytyka poza cenzura 1977-1989. Bibliografia druków zwartych. Wrocław: Wiedza o kulturze.

ČERTKOV, Andrej (1990): „Fenziny, ili samizdat fantastiki.“ Sovětskaja bibliografija, 1, s. 114-122.

DALOS, György (1986): Archipel Gulasch. Die Entstehung der demokratischen Opposition in Ungarn. Bremen: Donat und Temmen Verlag.

+FEHÉR, Géza (1988): Fanzin-katalógus. Szeged: Galaktika klub. - Supernova. A Szeged Galaktika Klub belső tájékoztatója, 6.

FELDBRUGGE, F. J. M. (1975): Samizdat and Political Dissent in the Soviet Union. Leyden: A. W. Sijthoff.

+FREY, Gerd - NEUMANN, Hans-Peter (1990): „Die Fanzinen in der DDR.“ Terminator, 9, s. 24-27.

GABANYI, Anneli Ute (1975): Partei und Literatur in Rumänien seit 1945. München: R. Oldenbourg Verlag.

GOODMAN, David S. G. (1981): Beijing Street Voices. The Poetry and Politics of China's Democracy Movement. London: Marion Boyars Publishers.

GRAAF, Vera (1971 /1975/): Homo Futurus. Analiza współczesnej science fiction. Warszawa: Państwowy Instytut

